

Розділ VII

КОГНІТИВНІ АСПЕКТИ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

УДК 811.111'25

Альвіна Алиєва
(Луцьк)

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ В АКТУАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ “МАТЕРИНСТВО”: ПЕРЕКЛАДАЦЬКИЙ АСПЕКТ

Мета статті – виявити й систематизувати корпус англійських ФО, які актуалізують соціокультурний фрейм лінгвокультурного концепту “Материнство” та проаналізувати їх під кутом зору перекладу українською мовою.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, концепт “Материнство”, соціокультурний фрейм, слот, парцела, міжмовний фразеологічний еквівалент.

This paper aims at revealing and systematizing the corpus of English phraseological units actualizing the socio-cultural frame of linguo-cultural concept “Motherhood” and analyzing them according to their translation into Ukrainian.

Key words: phraseological unit, concept “Motherhood”, socio-cultural frame, slot, parcel, inter-language phraseological equivalent.

Постановка наукової проблеми та її значення. Материнство як соціокультурний феномен містить у собі генезис усієї людської культури та цивілізації, всього суспільно-історичного та родинного досвіду людства. Це одне з найвищих та найвідповідальніших призначень жінки. Стати матір'ю означає відректися від самої себе, зійти з глибини мук і подарувати дитині життя. Народити дитину, вигодувати й виховати її в любові – велика й нелегка робота. Завдяки цій роботі у руках жінки – можливість змінити світ, прикрасити або зруйнувати його. Життя доводить справедливість вислову “Рука, що гойдає колиску, може сколихнути весь світ” [4, с. 344]. Отже, проблема материнства не втрачає своєї актуальності.

Вивчення материнства й материнської поведінки має давні традиції. Материнство вивчається в руслі різних наук: історії, культурології, медицини, фізіології, біології, соціології, психології, і це не дивно, оскільки материнство – одна із фундаментальних цінностей людства, адже поява на світ нової людини – це одне із найбільших чудес у Всесвіті. Наше завдання полягає в дослідженні феномена материнства з лінгвістичного погляду, фокусуючи увагу на взаємозв'язку мови й культури. Попри велику значущість об'єкта дослідження лінгвістичних наукових розвідок, присвячених дослідженню актуалізації концепта “Материнство” засобами усталених словосполучень, небагато.

З огляду на вищесказане, наше дослідження видається **актуальним**. **Мета** статті – виявити й систематизувати корпус англійських ФО (далі – ФО), які актуалізують соціокультурний фрейм лінгвокультурного концепту “Материнство” й проаналізувати ці ФО з погляду їх перекладу українською мовою.

Отже, об'єктом нашого дослідження обрано ФО, які входять до номінативного простору концепту “Материнство”. Оскільки ми трактуємо фразеологію в широкому

розумінні цього слова [6, с. 148], то відносимо до фразеологізмів також прислів'я, приказки, приповідки, афоризми, порівняння, які відповідають багатьом критеріям фразеологізмів – відтворюються в готовому вигляді, мають постійну граматичну структуру та компонентний склад і є образними.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Поняття материнства багатогранне, воно охоплює не лише біологічну, а й соціальну функцію, оскільки виховання дітей – головне завдання матері. З перших днів появи дитини на світ мати покликана готувати їй до життя та практичної діяльності, допомогти їй засвоїти позитивний досвід старших поколінь, набути власного досвіду поведінки й діяльності. Мати відіграє провідну роль у вихованні дитини. Саме мати найсильніше впливає на дітей, особливо у сфері духовно-морального виховання. Недарма народна мудрість гласить: “Хороша мати варта сотні вчителів”. Ці слова підтверджують велич материнства як соціокультурного феномена.

Однією з найважливіших форм маніфестації світопізнання людини є мова. Першочерговим завданням когнітивної лінгвістики є виведення вичерпного переліку мовних одиниць, які об'єктивують досліджуваний концепт, тобто виведення *номінативного поля* концепту [10, с. 66]. Серед основних мовних засобів опису номінативного поля концепту важливе місце займають усталені словосполучення та паремії [8, с. 84-85].

Із виникненням когнітології питання, пов'язані із вивченням фразеологічних одиниць, можуть бути розглянуті в новому ракурсі, оскільки когнітивна лінгвістика дає змогу пов'язати мовні процеси з пізнавальною діяльністю людини [9, с. 48]. Фразеологічні одиниці є надбудовою лексичного рівня, їм властиве особливе номінативне значення. Вони мають надлишковий характер. Як мовний знак фразеологічна одиниця є “зберігачем” наших знань про світ і трактується як носій інформації про особливі структури знання, зокрема про культуру народу [11, с. 154]. З усіх творінь людини фразеологія – одне з найбільш складних і самобутніх феноменів. Фразеологічний склад мови динамічно реагує на розвиток суспільства, є специфічним у кожній країні й у кожного народу.

Аналіз корпусу ФО, виокремлених із лексикографічних джерел [1; 2; 3; 4; 5; 12; 13; 14; 15], дав змогу парцелювати ці ФО на два слоти – *сім'я (family)* і *стосунки (relationship)*, кожен з яких охоплює декілька парцел.

У межах слоту *сім'я (family)*, виділяються парцели “*одруження*” (*marriage*), “*мату*” (*mother*), “*дитина/діти*” (*child/children*).

До парцели “*одруження*” (*marriage*) належать такі ФО:

- *he that takes a wife, takes a care* – хто бере жінку, той бере клопіт на свою голову;
- *love takes away the sight, but matrimony restores it* – любов відбирає зір, а шлюб повертає його;
- *marriage comes by destiny; marriages are doomed/made in heaven* – судженого конем не об'їдеш;
- *marry in haste, and repent at leisure* – перш ніж одружитись, треба роздивитись; женився на скору руку та на довгу муку;
- *marriage is a lottery* – шлюб – це лотерея; один одружився – світ побачив, другий одружився – з головою пропав;
- *marriage makes or mars a man* – шлюб відіграє вирішальну роль у житті людини;
- *marry late or never* – одружуйся або пізно, або ніколи;
- *marry your son when you please and your daughter when you can* – одружуй сина, коли схочеш, а дочку, коли зможеш;
- *observe the mother and take the daughter* – перш ніж одружитися на дочці, подивись на матір;
- *the first wife is matrimony, the second is company, the third is heresy; to marry once is a duty, twice is folly, thrice is madness* – перша жінка – це шлюб, друга – компанія, третя – ересь; жінка перша – від Бога, друга – від людей, а третя – від чорта.

Парцела “*мату*” (*mother*) включає наступні ФО:

- *An ounce of mother is worth a pound of clergy* – хороша мати варта сотні вчителів;
- *every mother's duck is a swan; there is only one pretty child in the world, and every mother has it* – для кожної матері своя дитина найкраща;
- *God could not be everywhere and therefore he made mothers* – Бог не міг бувати скрізь сам, а тому він створив матерів;
- *motherhood is the keystone of the arch of matrimonial happiness* – материнство – наріжний камінь сімейного щастя.
- *the greater love is a mother's, then come dog's, then a sweetheart's* – найсильніша любов материнська, тоді йде любов собаки, тоді – коханої людини.
- *who takes the child by the hand takes the mother by the heart* – хто бере дитину за руки, той бере маму за серце.

До парцели “*дитина/ditum*” (*child/children*) належать такі ФО:

- *children are certain cares* – малі діти – малий клопіт, великі діти – великий клопіт; від малих дітей болить голова, а від великих – серце; малі діти не дають спати, а великі – дихати;
- *children are poor men's riches* – діти – багатство бідних;
- *late children, early orphans* – пізні діти рано стають сиротами; пізно женитися – дрібні сироти лишити;
- *like mother like child; like begets like; like father like son; like master like man; as the mother, so is the daughter; a crooked stick throws a crooked shadow* – який татко, таке й дитятко; яка хата, такий тин, який батько, такий син; яка гребля, такий млин, який батько, такий син; яке дерево, такі його квіти, які батьки, такі і їх діти; яблуко від яблуні недалеко падає; який дуб, така й бочка, яка мати, така й дочка;
- *when children are doing nothing, they are doing mischief* – коли діти не роблять нічого, вони роблять шкоду;
- *when children stand quiet, they have done some harm* – якщо діти припишкли, значить вони щось накоїли.

У межах слоту “*стосунки*” (*relationship*) виділені парцели “*стосунки між чоловіком і дружиною*” (*relationship between husband and wife*), “*стосунки між матір'ю і дітьми*” (*relationship between mother and her children*) “*стосунки між членами родини*” (*relationship among kinsmen*).

Парцела “*стосунки між чоловіком і дружиною*” (*relationship between husband and wife*) представлені такими ФО:

- *a good wife makes a good husband; the Lord makes a man, but the wife makes a husband* – Бог створює мужчину, а дружина – чоловіка;
- *a kind wife makes a faithful husband* – у доброї жінки вірний чоловік;
- *all are good lasses, but whence come the bad wives? A diamond daughter turns to glass as a wife* – всі дівчата голуб'ята, а де ж ті чортіві баби беруться?
- *the husband is the head of the house, but the wife is the neck – and the neck moves the head* чоловік голова, жінка шия: куди захоче, туди й поверне; в хаті жінка три кути держить, а муж – четвертий.

До парцели “*стосунки між матір'ю/батьками і дітьми*” (*relationship between mother/parents and her/their children*) відносимо такі ФО:

- *a child may have too much of his mother's blessing; mother's darlings are but milkshop heroes* – занадто ніжна мати псує дитину; не дитина, а мазана паляниця;
- *a child needs love most when he deserves it the least* – дитина найбільше потребує любові, коли найменше її заслуговує;
- *a child's spirit is easily broken and difficult to heal* – душу дитини легко поранити, але важковилікувати;
- *the child is father of/to the man* – вже в дитині закладені риси дорослої людини.

Парцела “*стосунки між членами родини*” (*relationship among kinsmen*) охоплює наступні ФО:

- *accidents will happen in the best regulated families; every family has a black sheep* – в сім’ї не без виродка; буває і від гарного отця родиться дурна вівця;
- *as the twig is bent, so the tree is inclined* – гни дерево, поки молоде, вчи дітей, поки малі;
- *birth is much, but breeding is more* – не той батько, що народив, а той, що виховав; походження має велике значення, а виховання – ще більше;
- *blood is thicker than water* – хто рідніший, той і цінніший;
- *fathers, like mothers, are not born* – батьками, як і мамами, не народжуються;
- *many kinsfolk, few friends* – своїх багато, а як прийдеться топиться, то ні за кого й ухопиться; рідня – серед дня, а як сонце сховається, то й не родичається; хоч свій, та гірше чужого;
- *the mother-in-law remembers not that she was a daughter-in-law* – забула свекруха, що сама невісткою була;
- *there are as many good stepmothers as white ravens* – скільки ворон білих, стільки мачух добрих;
- *the wrath of brothers is the wrath of devils* – гнів братів – це гнів чортів;
- *to understand your parents’ love you must raise children yourself* – щоб зрозуміти батьківську любов, необхідно виховати своїх власних дітей;

Аналіз виокремлених ФО за параметром міжмовних фразеологічних еквівалентів показав, що внаслідок значного розходження внутрішньоструктурних ознак англійської й української мов для матеріалу, що досліджується, не характерні абсолютно тотожні фразеологічні еквіваленти. Залежно від відмінностей у плані вираження ступінь збігу міжмовних фразеологічних еквівалентів може виявлятися таким чином: 1) повна еквівалентність, тобто повне співвідношення плану вираження і плану змісту ФО; 2) часткова еквівалентність, яка характеризується незначними відмінностями в плані вираження ФО тотожної семантики [12].

Повними фразеологічними еквівалентами можна вважати ФО англійської та української мов, що мають однакове сигніфікативно-денотативне значення, суб’єктивно-оцінну, функціонально-стилістичну й емоційно-експресивну конотацію, структурно-граматичну організацію і компонентний склад. При цьому збіг структурно-граматичної організації англійських та українських ФО приймає до уваги специфіку типологічних ознак, властивих одній мові і не характерних іншій. Однакове сигніфікативно-денотативне значення й суб’єктивно-оцінна конотація визначаються рівним набором інтегральних і диференціальних сем [12].

Наведемо приклади повної еквівалентності ФО. Їх порівняно небагато, що пояснюється належністю мов, що зіставляються, до різних систем. Візьмемо, наприклад, ФО *marry late or never* – одружуйся пізно або ніколи. Обидва фразеологізми є нейтральними або міжстильовими одиницями, побудовані на однаковому образі, у них повністю збігаються структурно-граматична організація і компонентний склад. Серед інших ФО такого типу можна назвати такі: *marriage is a lottery*; *marry your son when you please, and your daughter when you can*; *when children are doing nothing, they are doing mischief*, *fathers, like mothers, are not born*, *the wrath of brothers is the wrath of devils*, etc.

Часткові фразеологічні еквіваленти характеризуються незначними відмінностями в плані вираження тотожної семантики, які можуть носити компонентний або морфологічний характер (у більшості випадків відмінності торкаються лише компонентного складу ФО, причому, у якості компонентів, що розрізняються, як правило, виступають лексеми схожої понятійної або суміжної семантики). Візьмемо, наприклад, ФО *motherhood is the keystone of the arch of matrimonial happiness*. В еквівалентній українській фразеологічній одиниці *материнство – наріжний камінь вершини щасливого сімейного життя* фактично однакові сигніфікативно-денотативне значення і суб’єктивно-оцінна конотація, але відмінності

торкаються лексем суміжної семантики (*matrimonial: family*). Отже, часткова фразеологічна еквівалентність характеризується деякими розбіжностями тільки в плані вираження, а план змісту у них збігається.

Англо-українські фразеологічні аналоги. До міжмовних фразеологічних аналогів належать ФО, що виражають однакове або близьке значення, але характеризуються повною відмінністю або приблизною схожістю внутрішньої форми. За ступенем збігу або відмінності міжмовних фразеологічних аналогів останні поділяються на: 1) фразеологічні аналоги з приблизною схожістю структурно-граматичної організації і однією однаковою лексемою в компонентному складі: *birth is much, but breeding is more – походження має велике значення, а виховання ще більше*; 2) фразеологічні аналоги із приблизною схожістю структурно-граматичної організації і різним компонентним складом: *when Adam delved and Eve span, who was then the gentleman? – Коли орав Адам і пряла Єва, то де стояло родовідне дерево? Bend the twig while it is still green – Вчи димей, поки мали; An ounce of mother is worth a pound of clergy – Хороша мати варта сотні вчителів*; 3) фразеологічні аналоги з різною структурно-граматичною організацією і різним компонентним складом: *blood is thicker than water – чим рідніший, тим цінніший*.

Безеквівалентні ФО – це такі ФО, що не мають відповідників у фразеологічній системі іншої мови. Національна своєрідність фразеології простежується у процесі вивчення будь-якого її аспекту, але найбільш яскраво вона виявляється на семантичному рівні. У таких ФО відбиваються особливості психології, способу мислення, специфічні умови розвитку матеріального і духовного життя носіїв мови. Такі ФО мови-джерела можна передати на мові-рецепторі способом калькування або дескриптивно за допомогою словосполучень та розгорнутих описів.

Висновки. Проведений аналіз підсистеми ФО, які актуалізують соціокультурний фрейм лінгвокультурного концепту “Материнство”, уможливило зробити такі висновки:

Досліджувані масив лексичних одиниць включає ФО різного ступеня усталеності, серед яких є багато прислів'їв, приказок та крилатих висловів.

Соціокультурний фрейм включає два слоти (“сім'я” та “стосунки”), кожен з яких розпадається на парцели, заповнені певними ФО.

Аналіз виокремлених ФО за параметром міжмовних фразеологічних еквівалентів показав, що абсолютно тотожні фразеологічні еквіваленти не характерні для досліджуваних масивів. Переважна більшість ФО характеризуються частковою фразеологічною еквівалентністю. Безеквівалентних ФО на досліджуваному матеріалі не зафіксовано.

ЛІТЕРАТУРА

1. Англо-український фразеологічний словник / [уклад К. Т. Баранцев]. – 2-ге вид., випр. – К.: Т-во “Знання”, КОО, 2005. – 1056 с.
2. Большой англо-русский фразеологический словарь: Около 20 000 фразеологических единиц / [состав. А. В. Кунин]. – 5-е изд., исправл. – М.: Высш. шк., 1970. – 344 с.
3. Дубенко О. Ю. Англо-американські прислів'я та приказки: Посіб. для студ. та викладачів вищ. навч. закладів / О.Ю. Дубенко – Вінниця: Нова кн., 2004. – 416 с.
4. Душенко К. В. Словарь современных цитат: 5200 цитат и выражений XX и XXI вв., их источники, авторы, датировка / К. В. Душенко. – 4-е изд., испр. и доп. – М.: Эксмо, 2006. – 832 с.
5. Квеселевич Д. Русско-английский фразеологический словарь: 7 000 единиц / Д. Квеселевич – М.: Рус. яз., 1998. – 704 с.
6. Кочерган М. П. Загальне мовознавство: підруч. для студ. філол. спец. вищ. закл. освіти / М. П. Кочерган – К.: Вид. центр “Академія”, 1999. – 288 с.
7. Немцев В. С. Союз любви / В. С. Немцев. – 3-е изд., испр. и доп. – Мн.: Церковь Пробуждение, 2004. – 896 с.
8. Нерознак В. П. От концепта к слову: к проблеме филологического концептуализма / В. П. Нерознак // Вопросы филологии и методики преподавания иностранных языков. – Омск: Изд-во Омск. гос. пед. ун-та, 1998. – С. 80–85.

9. Когнітивна інтерпретація національно-специфічного змісту фразеологічних одиниць / М. М. Полужин // Наук. вісн. ВНУ ім. Лесі Українки. – 2010. – № 8. – С. 47–52.
10. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М.: АСТ: Восток – Запад, 2007. – 314 с.
11. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / Телия В. Н. – М.: Яз. рус. культуры, 1996. – 284 с.
12. Уолш И. А., Берков В. П. Русско-английский словарь крылатых слов: 1 900 единиц / И. А. Уолш, В. П. Берков – М.: Рус. яз., 1984.
13. Cambridge Dictionary of American Idioms. Cambridge, NY: Cambridge University Press, 2003.
14. Longman Dictionary of English Idioms. – Harlow: Longman, 1979.
15. Oxford Learner's Thesaurus. A Dictionary of Synonyms / Chief Editor Diana Lea. – Oxford: Oxford University Press, 2008. – 1008 p.

УДК 81'373.61

Наталія Базилевич
(Херсон)

ФЕНОМЕН “РЕФЛЕКСІЯ” У ЛІНГВОКОГНІТИВНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

У статті розглядаються особливості тлумачення феномена рефлексії у лінгвокогнітивних дослідженнях та з'ясовується сутність поняття лінгвістичної рефлексії.

Ключові слова: лінгвістична (мовна) рефлексія, метамовна рефлексія, рефлексив.

The article is focused on the peculiarities of interpretation of the phenomenon “ reflection” in linguistic and cognitive researches and the essence of notion of linguistic reflection is being explained.

Key words: linguistic (language) reflection, metalanguage reflection, the reflexive.

Поняття “рефлексія” походить від латинського слова *reflexion*, що означає “осмислення” або “звернення до пройденого” [8]. З’явившись як філософське поняття в античності, рефлексія стала загальноновизнаною категорією і вивчалася у роботах філософів різних часів (Сократ, Д. Локк, Лейбніц, Кант, Гегель, Гуссерль, П. Тейяр де Шарден, М. Хайдеггер, та ін.).

З плином часу межі використання феномена “рефлексія” розширилися, його стали вивчати в психології (Ж. Піаже, С. Л. Рубінштейн, Г. П. Щедровицький, В. Лефевр, І. Н. Степанов, С. Ю. Семенов, В. П. Зінченко, А. З. Зак, І. Д. Бех та ін.), лінгвістиці (В. фон Гумбольдт, Б. де Куртене, Л. П. Якубинський, М. Мінський, А. А. Залевська, Є. С. Кубрякова, О. Л. Каменська, Д. М. Сегал, В. І. Тюпа, М. П. Абашева, Т. В. Морозова та ін.). Когнітивній лінгвістиці (В. В. Петров, Р. М. Фрумкіна, Є. А. Лютикова, І. Т. Вепрева, Т. А. Кльопікова та ін.).

Мета статті – розкрити особливості тлумачення феномена рефлексії у лінгвокогнітивних дослідженнях.

Аналіз теоретичної літератури показав, що у лінгвокогнітивних джерелах науково-дослідницької літератури феномен “рефлексія” ототожнюється з поняттями: “коментар”, “оцінка”, “тлумачення”.

Здатність людини розглядати мову як об’єкт отримала назву лінгвістичної (мовної) рефлексії, яку визначають як певний тип мовної поведінки або особливий тип ставлення до мови, який припускає осмислене використання мови: спостереження, аналіз її різних фактів, їх оцінку, співвідношення своєї оцінки з оцінками інших, нормою, узусом [9].

Цінність дослідження лінгвістичної рефлексії вбачають у тому, що вона здатна характеризувати не тільки мовну особистість та інноваційні процеси певної епохи, але і концептуалізувати нові прикмети часу, стабілізувати словник національного характеру.